УДК 821.162.1-6(=512.1)

Марцин Байко

ТАДЕУШ МИЦИНСКИЙ ХАТЛАРЫНДА ИСЛАМ, ТӨРЕКЛӘР ҺӘМ ТАТАРЛАР

Автор статьи предпринимает попытку представления некоторых ранее не известных эпизодов биографии Тадеуша Мицинского (1873–1918) – писателя младопольского периода. Во время Первой мировой войны он находился в Москве, где встречался с татарами, проживавшими в Российской Империи. Принимал участие в I Всероссийском мусульманском съезде (1–11 мая 1917 года), с энтузиазмом высказывался о перспективах культурного и религиозного освобождения мусульман, что стало возможно благодаря Февральской революции. В своем творчестве, преимущественно публицистике, он высказывался о турках и склоняющейся к упадку Османской империи. Это были достаточно амбивалентные высказывания, распятые между восхищением и признательностью, обидой и осуждением.

Ключевые слова: татары, турки, Первая мировая война, Февральская революция.

XIX–XX гасырлар чигендә иҗат иткән башка поляк язучылары кебек үк, Тадеуш Мицинский (1873–1918) өчен дә Госманлы империясе шул чордагы исламның төп репрезентанты булып санала. Ул таркалу алдында тора (шуңа да карамастан, аның котылгысыз һәлакәтен беркем дә көтмәгәндер). Әлеге мәкалә герое бу хәлне бөтен тулылыгы белән аңлый, һәм бу аның Балкан корреспонденцияләренең 1913 ел датасы куелган «Ярымайның шәфәгы» (Zmierzch półksiężyca) дигән мәкаләсендә исеменнән үк тулы чагылыш таба.

Мөхәммәд пәйгамбәр динен, аеруча аның мистик йолаларын, суфичылыкны шагыйрь үз иҗатында аллюзияләр һәм типның күпсанлы фигуралары («Мөхәммәднең фантастик киемнәрдәге сугышчылары Иблис ягына хәрәкәт итүче шәүләләрне хәтерләтәләр» [Miciński, 2008, s. 125]) сыйфатында куллана. Яки болай дип бирә: «Матур телле гарәп шагыйрьләре кебек Муаллактан[1] сокландыргыч газәлләр җыры яңгырый. Суфиларның мөселманлыгын ул розенкрейцерлар («Роза һәм тәре» ордены тарафдарлары. – *Ред*.) мистикасы белән тәңгәлләштерә» [Miciński, 1930, s. 143]. Мәкаләмдә алга таба аллюзияләргә һәм әлеге тип гыйбарәләренә тукталмыйча, аеруча мөһим мәсьәләләргә генә урын бирәчәкмен.

Мөгаен, Мицинский хезмәтләрендә мөселман «элементлары»ннан аеруча танылганы һәм киңрәк тасвирланганы фарсы шагыйре һәм унөченче йөзьеллыкның мистик шәхесе Җәләлетдин Мөхәммәд Руми[2] булгандыр. «Нетота» («Nietota») авторы Руми поэзиясен тәрҗемә итә, һәм үз әсәрләрендә берничә мәртәбә аның иҗатыннан сылтамалар китерә. Яшь Польша чоры язучысы-

ның татар темасын, шул исәптән борынгы Речь Посполитаяның көнчыгыш чикләрендә яшәгән татарлар тормышын бик теләп күтәргән хезмәтләре турында мәгълүматлар бөтенләй аз. Мицинскийның Польша – Литва һәм Казан татарлары белән шактый мавыктыргыч очрашуы Мәскәүдә Февраль инкыйлабыннан соң, Октябрь инкыйлабы алдыннан була, һәм бу аның язмышында да эзсез калмый [Кара: Wieczorkiewicz, 2010, s. 383–387].

Нәкъ менә татарларга Мицинский «кардәшләр» сүзе белән мөрәҗәгать итә, һәм шуның белән үзенең төп идеясен – халыклар туганлыгы идеясен чагылдыра. Үзенең башлангыч иҗатында, барыннан да бигрәк, славян халыклары туганлыгы идеясен пропагандалаганга күрә, бу очракта ул әлеге сүзнең нигезен билгеле бер дәрәҗәдә үзгәртеп куллана.

Мицинский иҗатының «исламга кагылышлы» юнәлешләренең өченчесен төрекләр турындагы уйланулары тәшкил итә һәм монда аның Коръәнгә һәм исламның кайбер аспектларына карата тискәре мөнәсәбәте мөһим урын тота. Аның бу өлкәгә карашлары еш үзгәреп тора: ул я сокланулы мактаудан, я хәлиткеч хөкем чыгарудан гыйбарәт була.

Төрекләр, ислам – «катнаш» хисләр

«Вита» («Wita») авторы 1912 елда София, Белград шәһәрләрендә була һәм Балкан сугышларына багышланган махсус белдерүләрендә беренче тапкыр төрекләр турындагы фикерләрен әйтә. Бу хактагы язмасын Варшаваның атналык басмасы «Мир» («Świat»)га җибәрә. Танылган славянофил[3] Мицинский төрекләрне беркайчан да гафу итә алмый, чөнки көньяк славяннарының (бигрәк тә болгарлар һәм сербларның) язмышлары «аларның намусында була». Төрекләргә карата күралмаучылыкның тагын бер сәбәбе ул – XX гасырда төрекләрнең сәяси союздаш итеп немецларны сайлавы[4].

Госманлы басып алучыларының кылган гамәлләре аркасында «биш гасыр буе дәвам иткән коллык изүе славяннарның рухын җимерде». Мицинский «Витоша янындагы шәһәр» («Miasto pod Witosa») дип аталган корреспонденцияләренең шактый зур өлешен шушы темага багышлый. Ул шулай ук түбәндәге фактларны раслый: «Төрек аларга, коллар икәнен онытмасыннар дип, бөтенесенә дә кара киемнәрдән яки ирләр өчен дип өйдә тукылган көрән күлмәкләрдән йөрергә кушты. [...] Үзенә ачык төстәге киемнәрне калдырды; чибәр йөзен куе челтәр астына яшерергә өлгермәгән матур кызларның барысын да үзе белән алып китте. Бүгенге болгар милләтенең борынгы бабалары төрекләр булган, шул борынгы бабаларның онытклары хәзер пычаклар белән турыйлар һәм штыкка утырталар...» [Miciński, Miasto pod Witoszą, s. 4].

«Нетота» авторы коллыкка төшерелгән болгар һәм аларны коллыкка төшерүче төрекләр арасындагы мөнәсәбәтләрне тасвирлый. Шул ук вакытта ул урталыктагы этнодини төркемнәрне –

помакларны, ягъни мәҗбүри рәвештә яки үзләре теләп (нигездә икътисади сәбәпләр аркасында) исламны кабул иткән, төрекләшкән болгарларны да онытмый. Болгарларның төрекләрне дә, үзләре сатлык җаннар дип атаган помакларны да бердәй дәрәҗәдә күралмавы турында яза[5]. Төрекләрнең дә, болгар солдатларының да ерткычлыклары һәм мәсхәрәләүләре турындагы мәсьәләләрне күтәрә, аларның берсен дә яклап чыкмый.

Шул ук вакытта төрекләргә дөрес бәясен бирә: «Бу әле зур үсеш алган сәнгати мәдәнияткә ия һәм һәрчак үз иленең кешеләренә югары әхлаклы мөнәсәбәттә булган халыкны биш гасыр буена сузылган коточкыч юкка чыгару детальләре турында сөйләшү урыны түгел», – ди.

«Төрекләр, мәсәлән, барщинаның нәрсә икәнен беркайчан да белмәгәннәр, ә Морат III фәрманнарында, Собеский вакытларында һәрвакыт, безнең һәркайсыбыз райны изү-җәберләүгә сак карарга тиешбез (рай – салым түләүче халык) дия торган булганнар».

Автор шушы сүзләрдән соң ук болай дип өсти: «Шулай да Коръән кяферләр (гяурлар) өчен фәкать кылычны гына белә, ә колакларны һәм телне кисү – тәмугта шушы әгъзалары белән гөнаһка кергән бәндәләрнең колакларын һәм телләрен кисәчәкләр дигән дини карашка нигезләнгән. Гөнаһлылар алар, һичсүзсез, сугыш кырындагы кяферләр» [Miciński, Miasto pod Witoszą, s. 7].

«Ярымайның шәфәгы» тексты нигездә төрекләргә багышланган. Анда түбәндәге юллар бар: «Коръән мөселман халыкларның (малайялылармы алар, әллә Босния яки Албания славяннарымы) рухына-канына сеңдерелә: тәкъдиргә буйсындырылган аңсызлыкка җиткерә» [Miciński, Zmierzch półksiężyca [część I], s. 5].

Без төрекләрнең үзләренә буйсындырылган славяннарга карата кулланган рәхимсезлекләре, камилләшкән җәза формалары турында беләбез. Моннан чыгып, Мицинский түбәндәге нәтиҗәгә килә: «Шулай да без дөрес аңларга тиешбез, төрекләр, кагыйдә буларак, намуслы һәм рәхмәтле халык. Аларны дингә сукырларча ышану харап итә. Коръән – сокландыргыч поэзия китабы, әмма тормышта ул үзенең колларына гына түгел, ә гарем (хәрәм) азгынлыгына, чамасыз ялкаулыкка кереп баткан хөкемдарларына да үлем китерә [Miciński, Zmierzch półksiężyca [część I], s. 5].

Әйтеп үтелгәннәрдән чыгып, мондый нәтиҗә ясарга мөмкин: авторның мөселманнарга карашы ике төрле. Ул мөселманнарның гореф-гадәтләрен хөрмәт итә, аларның техник һәм сәнгати казанышларын дөрес бәяли, төрек командирларының патриотизмына һәм талантына соклана. Шул ук вакытта бу диннең изге китабына карата югары фикердә булмый. Сүз дә юк, ул үзен ялгыш фикерлелектә гаепләүләрен теләми, шуңа күрә сугыш турындагы хезмәтләрендә «болгарларның, сербларның һәм грекларның» төрекләргә карата «агрессив гамәлләре» турында да искә алырга онытмый

[Miciński, Zmierzch półksiężyca [część II], s. 5].

Аның үзенең берничә мәртәбәләр искәртүенчә, Госман империясенең дошманнары – славяннар һәм греклар тарафыннан кертелгән цензура сәбәпле, алар хакында прессага язу тыелган була.. Цивилизация таләпләреннән караганда, сүз дә юк, төрекләр көнбатыштагы күршеләреннән күпкә өстен булалар, хәрби операцияләр вакытында инфраструктураны (күперләрне, телеграф линияләрен, тимер юлларны), серблар, болгарлар һәм греклардан аермалы буларак, җимермиләр, юкка чыгармыйлар. Мицинский әйтүенчә, моны ярымай илендә яшәүчеләргә адресланган иң югары комплиментларның берсе дип санарга кирәк. Ул моны түбәндәге юллары белән раслый: «Төрекләр – алар үзенчәлекле кешеләр. Элек алар метафизикага омтылса, ә бүген – цивилизациягә [...] Төрекләр христиан чиркәүләрен, һич югында, мәчеткә әйләндерсә, христианнар исә мәчетләрне ат абзарына әверелдерә [Miciński, Zmierzch półksiężyca [część II], s. 6].

Аның Балкан текстларында төрекләр белән греклар көньяк славян халыкларыннан күпкә түбәнрәк бәяләнә, гәрчә автор анда болгарлар белән сербларга карата тәнкыйди фикердә булса да. Ул корреспонденцияләрендә грекларны уңай яктан искә алмый, ә менә төрекләр тарафыннан төзелгән учреждениеләр, барыннан да элек, ислам мәдәниятенең матди аспектлары турында ул уңай фикерләрне бик еш әйтә.

Берничә еллар узгач, язучы, ислам темасына бәйле рәвештә, төрекләр мәсьәләсенә яңадан әйләнеп кайта. Беренче Бөтендөнья сугышы башланган елларда Мицинский Мәскәүдә нәшер ителә торган «Польское эхо» басмасы белән хезмәттәшлек итә. 1916 елда аның бер санында Госман империясе кул астында яшәүче әрмәннәрне күпләп үтерү турында язма басыла. Ул авторның төрекләр темасына кабат әйләнеп кайтуына этәргеч була. Әйтелгән темадан читкә китеп, ул үзенең соңгы поэмасын – «Анахита мәхәббәте»н (Miłość Anahity) яза[6]. Төрекләр әрмәннәргә карата кулланылган геноцид фактын дөнья җәмәгатьчелегеннән яшерергә тырышалар [Кара: Wituch, s. 238–244]. Монда шунысы икеләндерә, Мицинский әрмәннәрне юкка чыгару хакындагы барлык мәгълүматларга да ия була алды микән, чөнки алар аны «мөмкин кадәр яшерен эшлиләр» [Wituch, s. 238–244]. Шуңа да карамастан, поэмада әрмән халкы фаҗигасе киң итеп, бөтен дөнья сугышының беренче планына чыгарыла, ул исламның христианнарны юкка чыгару максаты белән алып барган дини сугышы итеп тасвирлана.

Станислав Назарян (хәзерге варианты – Назаревич) – чыгышы белән әрмән саналган поляк. Ул патша армиясендә хезмәт итә, төрек-немец гаскәрләре урнашкан Эрзерум ныгытмасын штурмлауда катнаша. Шул ук вакытта ул үзенең сөйгәне – Анахитаны да коткарырга тели. Аның өчен Анахита бөтен

Әрмәнстанның символик образы рәвешендә гәүдәләнә. «Анахита белән бергә без Тәңре Тәресенең бишенче кадагын тәшкил иткән бөтен Әрмәнстанны коткарачакбыз», – ди ул [Miciński, 1916, s. 12].

Бу тарих уңышлы (хеппи-энд) төгәлләнми, чөнки төп героиня, Назарянның өметен өзеп, явыз төрек Сиди Морнанг бәй аркасында ялкын эчендә һәлак була. Аерым детальләргә тукталмыйча гына, авторның төрекләрне характерлаган берничә эпитетына тукталып узыйк. Алар турында Назарян һәм әрмән вартабеты (теологы; православие чиркәве архимандриты дәрәҗәсенә тиңләшә торган дин әһеле) болай диләр: «Ярымай шәһәре (сүз Эрзерум турында) – Мәкерле Кайзер белән рухланган кара фикерле фанатлар ятаганы таркалып бара» (Мәкерле Кайзер – Германия императоры Вильгельм II).

Мицинский «Анахита мәхәббәте» поэмасында әрмән поэзиясенең XIX гасыр (Рафаэль Патканян, Петрос Дурян) һәм XX гасыр (Ованес Туманян) әсәрләреннән фрагментлар китерә, аларда азатлыкка омтылыш элементлары, шулай ук Европаның гамьсезлегеннән һәм сүзсез ризалашуыннан зарлану авазы чагылыш алган була. Нәкъ менә шушы сыйфатлар Германия тарафыннан яклау тапкан төрек дипломатиясе барлыкка килүгә юл ача. «Анахита мәхәббәте» поэмасының бер өлешен тәшкил иткән «Әрмән каны» («Armencka krew») шигырьләрендә бу хакта бик ачык тасвирлана:

Ha, dopókiż, Armeńczycy, jarzmo będziem znosić,
pokorniutko Europę, jak Jehowę prosić?!
Wszyscy radzi, by pewno nie słyszeć nas więcej!
gładko idzie, wyrżniętych tysiąc kroć tysięcy!..
dzielne Turki! ta kwestia już będzie milczała…
W czarnych kłębach dyplomacji Kainowi chwała!

[Miciński, s. 12.]

Эх, до каких пор, Армяне, мы будем тянуть ярмо,
покорненько Европу, как Егову просить ?!
Все рады, чтобы не слышать нас больше,
гладко идет, тысячи вырезанных армян! …
смелые турки! эта проблема будет молчать …
В черных клубах дипломатии Каину хвала!

(Русчага мәкалә авторы тәрҗемәсе)

Татарлар – «кайнар» хисләләр. Полякның Россиядә татарлар белән очрашуы

Сүз дә юк, поляклар өчен мөселманнардан иң якыны элек-тән үк татарлар булган. Мицинский бу хакта гомеренең соңгы айларында үз фикерен әйтеп калдырган. Ул берничә ел дәвамында Мәскәүдә яшәгән. 1917 елның май аенда Бөтенроссия мөселманнарының беренче корылтаенда (ул 1–11 майда уздырыла) катнаша, ә Польша матбугаты аны «Татарлар корылтае» дип яза[7].

«Йолдызлар караңгылыгында» («W mroku gwiazd») авторы

бу корылтай вакытында чыгыш та ясый әле. Мицинский үзе әйткәнчә, «очраклы импровизация»сендә ул татарларның Польшага күрсәткән игелекле гамәлләрен билгеләп үтә.

Аның чыгышыннан аңлашылганча, монда алар тоткан дин поляклыкны чикләми. Речь Посполитая территориясендә яшәүче татарлар, үз диннәреннән баш тартмыйча да, һәрвакыт Польшаның патриотлары, Бөек Литва кенәзлегенә һәм Польша корольләренә хезмәттә кыю сугышчылар булдылар.

Докладчы «Польшаны бүлгәләү вакытында фәкать мөселманнарның намуслылыгы һәм тирән тугрылыгы гына протест белдерде. Моны Польша беркайчан да онытмаячак» [Цит. по: Miciński, 1917; Кара: Bałczewski, s. 363–282; Reychman, rozdz. 8 i 9], дип искә төшереп үтә. Без монда борынгы Госман империясендә XVIII гасырда яшәгән язучы Мицкевичның Речь Посполитаяны бүлгәләү белән беркайчан да килешмәве һәм Мицинскийның да аның фикеренә кушылуы кебек чираттагы реверансы белән очрашабыз. Мицинский төркләргә «ярдәмгә ашыгучы поляк полклары» турында искә алганда, әлбәттә, Кырым-Польша сугышы һәм Польшаның бәйсезлегенә ирешү максатларында рус-төрек конфликтларыннан файдаланып калырга омтылуы вакыйгаларына мөрәҗәгать итә[8].

Илһамланып ясаган чыгышында Мицинский «мөселманнарның азат ителүе уңаеннан үзенең тирән шатлыгын» белдерә һәм, поляклар белән татарлар арасындагы бәйләнешләргә генә түгел, югары мәдәни үсеш алган поляк-мөселман мөнәсәбәтләренә дә басым ясый. Үзен тыңлап утыручы татарларга поляк язучыларының (Мицкевич монда Словацкий һәм Сенкевичны атый) бик теләп көнчыгыш мотивларга мөрәҗәгать итүләре, шулай ук «даһи мистик шагыйрь»не (әлбәттә, сүз Руми турында) тәрҗемә итүләре (тәрҗемәчеләр дигәндә, үзен күз алдында тота) хакында да әйтеп уза. Аның чыгышы озын булмый, шуңа күрә бу документның Польша газетасында («Gazeta Polska») басылып чыккан вариантын тулысынча тәкъдим итәргә булдым:

«Мөселман кардәшләр!

Польшада татарлар күп яши, алар барысы да дини һәм гражданлык хокукларыннан тигез файдаланалар. Мөхәммәд өммәте булып калсалар да, алар чын күңелләреннән Польшаның патриотлары һәм кыю сугышчылары булып хезмәт итәләр.

XVI гасырда ук инде Польшада "Гөлестан"[9], "Йосыф белән Зөләйха" поэмасы һәм тагын күп кенә әсәрләрнең тәрҗемәләре басылып чыкты. Польша көнчыгыш белән көнбатыш сәүдәсен һәм мәдәниятен бәйләүче буын булды. Без көнчыгыш сәнгатеннән күп үрнәкләр үзләштердек. Безнең өчен тагын шул факт мөһим, Польшаны бүлгәләү вакытында фәкать мөселманнарның намуслылыгы һәм тирән тугрылыгы гына протест белдерде. Моны Польша беркайчан да онытмаячак.

Ә инде ярымай азатлыгы өчен көрәш барганда, поляк полклары сезгә ярдәмгә ашыкты. Поляк әдәбияты көнчыгыш тормышына багышланган әсәрләргә бай. Мицкевич “Фариса”ны язса, Словацкийда кыю Мирза Хәмид Абдулевич тасвирлана, Сенкевич “Сәлимә”не иҗат итә һәм тагын башка күп әсәрләр языла. Җәләлетдин Руминың шигъри әсәрләре поляк теленә тәрҗемә ителә. Бу даһи мистик-шагыйрь XIII гасырда, сугыш вакытында Сәмәрканд белән Бохара мәдәнияте тар-мар ителгән чорда яши, әмма, Кече Азиягә күчеп китеп, дини поэзиянең тирән чагылышын саклап калуга ирешә. Аның поэмаларының берсенә нигезләп поляк композиторы Шимановский гаҗәеп яңгырашлы музыкаль әсәр иҗат итә[10].

Сугыш туктауга ук без барыбыз да чистару-сафлану суына чумарга тиеш булабыз. Боларның барысын да безгә бай рухлы дөньясы исән калган Көнчыгыш бирәчәк.

Петроград өстендә мәчетнең сапфир төсендәге гаҗәеп матур гөмбәзе юкка гына балкып тормый[11]. Ул күк йөзен безнең сокландыргыч хисләребезгә күмәчәк. Цивилизациянең бишеген, хәтта иң югары ноктасын тәшкил иткән көнчыгышка, Һиндстанга юл сезнең аша уза.

Көнчыгышта таң атты, һәм без ышанабыз, ул безгә ярдәмгә киләчәк!»[12]

Әйтеп үтелгән чыгышыннан тыш, Мицинский әле корылтай турындагы тәэсирләрен «Татарлар Мәскәүдә» дигән мәкаләсендә дә дәвам итә. Ул анда поляклардан Мәскәүдәге Польша йортының мәдәният эшлеклесе (булачак күренекле геолог) Мечислав Лимановский белән икесе генә катнашуы хакында үкенебрәк яза. Текстында ул Россиядә 26 миллион мөселман (аныңча – «мөхәммәт өммәте») яшәвен искәртә. Әмма, мәгълүм булганча, 1917 елда аларның якынча исәбе 16 миллион чамасы тәшкил итә. Мицинский сүзләренә караганда, корылтайда 800 делегат катнаша, шулардан йөзләп хатын-кыз Мәскәүгә Казаннан турыдан-туры «Тигезлек» корылтаеннан килгән була [Кара: Chazbijewicz, s. 27].

Автор монда нәрсәгә аерым игътибар итә соң? Табигый ки, карашларга, нәкъ менә хатын-кыз күзләренә ул битараф кала алмый: «Алар арасында язучылар бар һәм чуар капланныкы кебек саргылт-бронза яки металлны хәтерләткән кара бәрхет төсендәге гаҗәеп матур күзле чибәркәйләр бар», – ди. Ул вакытларда кабул ителгәнчә, «типажлар»га аерып, мөселманнарның йөз төзелешенә кыскача тасвирлама бирә: «Индуслар тибындагы озын сакаллы, чал чәчле, бөркетнекедәй борынлы шәехләр дә бар. Нигездә алар – чаларган, энергияле, йөз төзелешләре үзенчәлекле, әмма азатлык хисе белән рухланган һәм, ниндидер, тәкъдиргә буйсындырылган дәртле типлар. Дала бөркетедәй чандыр, куркыныч типлар да бар. Күзләре кысык, җәлпәк борынлы калмыкны, Лев Толстой кыяфәтендәге картларны, славяннарны хәтерләткән типлар бар».

Мицинский корылтайның бәйрәм догасы белән башлануын

болай тасвирлый: «Мулла, күзләрен йомып, Коръән сүрәсен чыгара. Тамак төбе белән, меланхолик экстазга бирелеп, гадәттә тартык авазлардан торган көйне суза. Барысы да аяк өсте басып, кулларын күкрәкләренә куялар». Ул корылтайда нинди телләрдә чыгыш ясауларына да туктала. Өч телне – татарча, алтай-төрки һәм рус телләрен санап үтә. Ә инде Урта Азиянең төрки телләре турында сүз барганда, үзбәк, кыргыз һ.б. телләрне атый. Мицинскийга кемнәрнең чыгышлары ошаган яки ул кем турында әйтүне кирәк санаган? Беренче чиратта «Әхмәт» Цаликовны искә ала. Милләте белән осетин Әхмәт Цаликов (1882–1928) – Кавказда танылган сәясәтче, меньшевиклар партиясенең актив әгъзасы. Ул, чыннан да, бик җитди шәхес – Россия номенклатурасы өчен проектлар әзерләүче башкарма комитет әгъзасы була. Берничә айдан соң, 1917 елның ноябрендә ул Ленин хөкүмәте составына керүдән баш тарта, моның белән большевикларны күралмаган «Нетота» авторына аеруча ошарга тиеш була. Мицинский аның хезмәтләренең өземтәләреннән файдалана. Әмма аларны хәтерендә сакланган буенчамы, әллә корылтай барганда язылганнардан гына алганмы – анысы ачык мәгълүм түгел.

Мицинский мәгълүматларына караганда, корылтай утырышлары вакытында «Кырымнан, Алтай, Кавказ, Идел буе, Ташкент, Иркутскидан» килгән телеграммаларны укыйлар. Мицинский тарафыннан телгә алынган икенче делегат Вакытлы хөкүмәт вәкиле, профессор Сергей Котляревский була. Аны «рухи эшләр комиссары» диләр, ә чынлыкта ул Россиядәге Католиклар чиркәве эшләре буенча комиссия рәисе вазифаларын башкара. Котляревскийның чыгышы, Цаликовныкыннан аермалы буларак, куштырнакларга алынмый, берничә җөмләсе кыскартылып бирелә. Докладчы Топчибашев чыгышы да шулай бирелә. «Беренче Дума депутаты П. Топчибашев мөселманнарның лояльлегенә инандыра». Монда сүз, барыннан да бигрәк, азәрбайҗан вәкиле Алимәрдән Топчубашев турында бара булса кирәк. Ул корылтайда ясаган чыгышында «мөселманнар кичергән кыенлыклар турында елмаеп» сөйли һәм «мөселманнарның лояльлегенә инандыра». Ул, шулай ук, «мөселманнарга мәчет белән мулла гына кирәк» дигән күзаллауның ялган булуын, мөселманнарның «белемгә һәм иҗтимагый азатлыкка сусавын» исбатларга омтыла. Мәкаләнең калган өлеше Корылтайда икенче көн тәртибенең төп темасы – дәүләт эшендә «ачлыктан меңләп кырылган кыргызларның хәле» турында барган бәхәсләргә багышлана. Шулай ук анда Словацкийның «Беневский» поэмасының VII җырыннан шактый зур өземтә китерелә, бу өзектә «Ваки астындагы татар» – мулла (бу мулла турында Мицинскийның тантаналы чыгышында әйтелә) малае Абдулевич Әмәт әфәнде турында тасвирланган була [Słowacki, s. 187].

Корреспонденциясенең соңгы өлешендә Мицинский кабат

Цаликовка, төгәлрәге аның «Кавказ турында» («O Kaukazie») дигән әсәренә туктала.

Цаликов әфәнде үз әсәрендә «Прометей әле һаман шунда чылбырланган хәлдә һәм каргалар аның бавырын чукыйлар» дигән гыйбарәне раслап, администрация түрәләренең законсызлыклары турында сөйли: «таулардагы барлык черкас халкын Төркиягә кудылар, аларның күбесе хәерчелектән һәм авырулардан дөнья куйдылар. Черкасларга милли мәктәпләр ачарга рөхсәт итмәделәр, аларның җирләрен тартып алдылар. Бу фактлар турында миңа әрмән епископы Эчмиадзин җиткерде: Россия бюрократиясе аларның ел саен 150 миллион сум керем бирә торган (ул акча мәдәниятне үстерүгә тотыла, чиркәү ихтыяҗларына 15 миллионы калдырыла торган була) чиркәү милкен тартып ала».

Минемчә, Мицинскийның Россия империясе мөселманнары кичерешләрен тирәнтен аңлавын үз халкының да җәбер-золымга дучар ителүе, суверенлыкларын һәм элементар хокукларын югалткан кавказлыларныкына охшаш булуы белән бәйләргә кирәк. Беренче Бөтендөнья сугышы вакытында шагыйрь, нинди диндә булуларына карамастан, бу халыкларны активлаштырырга омтыла. Шуңа күрә, поляк шагыйренең әрмән, кыргыз, черкас һәм татарларны тугандаш халык итеп санавы беркемне дә гаҗәпләндерергә тиеш түгел. Ә татарларны Мицинский стереотиплар аша кабул итә, бу аның тарихи повестында чагылыш таба. Анда ул татарларны «кысык күзле йөзләреннән танып була», дип яза [Miciński, Wita, s. 383]. Димәк, ул, татарларның Польша белән (Мәскәүдәге поляклар диаспорасы белән) бәйләнешләре хакында гомум энциклопедик күзаллауларга гына нигезләнсә дә, үз максатына ирешә.

Искәрмәләр

[1] *Mu'allaqāt*. Исламга кадәрге чор әсәрләренең иң яхшыларыннан саналган, гарәпләрнең зур күләмле җиде поэмасын эченә алган җыентык.

[2] Шуңа күрә бу теманы читләтеп үтәргә булдым. Кара: Dulęba, 1979; Nowakowska, 1979.

[3] Аеруча басым ясауны белдергән бу бүленеш мәкаләнең авторы тарафыннан билгеләнгән.

[4] Miciński, Zmierzch półksiężyca [część I], s. 5: «Төрекләрне Европадан куу өчен сәбәпләр күп. Беренчедән, аларга Германия ярдәм итә. Ул аларга славян йолаларын һәм бәйрәмнәрен юкка чыгару өчен 60 млн. марка бирде. Икенчедән, алар ил белән югары мәдәни дәрәҗәдә идарә итә белмиләр.

[5] Аннан соң ул Болгария территориясендә ачылган мөселман дини мәктәпләре – мәдрәсәләр, ислам дине әһелләре – хаҗилар турында искә ала. Боларны ул Җәләлетдин Руми белән бәйли. Чөнки Мицинский хатларында фарсы шагыйре ислам мәдәниятенең иң яхшы якларын туплаган символ, аның квинтэссенциясе булып санала.

[6] 1989 елда А. Выдрицка бу поэманы табып ала һәм аның кыскача эчтәлеген бирә. Кара: *Zapomniane...*, 1989, z. 4–5, s. 390.

[7] Корылтайны оештыруга Февраль инкыйлабыннан соң килеп туган яңа сәяси шартлар мөмкинлек тудыра. Бу – илдә чагыштырмача дин ирегe алган, хәтта берничә ай дәвамында цензура булмаган чор санала. Октябрь борылышыннан соң алар юкка чыга. Кара: Татар энциклопедия сүзлеге, б. 122.

[8] Монда сүз, шулай ук, Мицкевичның Истанбулдагы эшчәнлеге һәм Михал Чайковскийның госманлы казаклары бүлекләре, генерал Владислав Замойскийның солтан казаклары дивизиясе турында бара.

[9] «Гөлестан» – фарсы шагыйре Сәгъдинең тезмә һәм чәчмә хикмәтләр, хикәятләр җыентыгы. Аның ике әсәре – фәлсәфи поэмасы «Бостан» (1256–1257, OgródDrzew) һәм «Гөлестан» (1258, OgródRóżany). Полякчага тәрҗемәләре Otwinowski (1610–1625; wyd. 1879), W. Kazimirski (1876).

[10] Сүз Король Шимановскийның «Төнге җыр» («Pieśń o nocy») дигән (1914–1916) III симфониясе турында бара.

[11] Санкт-Петербургта 1913 елда файдалануга тапшырылган мәчет ул чорда Европадагы иң зур мәчетләренең берсе була. Аның манараларының биеклеге – 49 метр, гөмбәзенеке – 39 метр. Мәчет Петербургның үзәгенә урнашкан. Бер үк вакытта 5 мең кешегә исәпләнгән.

[12] Тагын берничә сүз әйтү урынлы булыр. Беренчедән, аның үз чыгышында «Мөхәммәт өммәте» сүзен куллануы игътибарны җәлеп итә, дөресе – «мөселман». Беренче билгеләмә дөрес түгел, чөнки ислам тарафдарлары Мөхәммәткә түгел, ә Аллаһка табына. Кара: Banek, s. 469, przypis 1.

Әдәбият

Bałczewski M. Turcja a upadek Polski w XVIII wieku // Oświeceni wobec rozbiorów Polski / red. J. Grobis. Łódź, 1998. S. 363–282.

Banek K. Islam // Banek K. Historiareligii. Religie niechrześcijańskie. Kraków, 2007. S. 469, przypis 1.

Chazbijewicz S. Tatarstan. Pomiędzy autonomią a tęsknotą do suwerenności (4) // Przegląd Tatarski. 2014. Nr 2. S. 27.

Dulęba W. Gazele Dżalaluddina Rumiego w interpretacji Józefa von Hammera i Tadeusza Micińskiego (Porównanie tekstów // Studia o Tadeuszu Micińskim / pod red. M. Podrazy-Kwiatkowskiej. Kraków, 1979.

Miciński T. Miasto pod Witoszą // Świat. 1913. nr 3. S. 4.

Miciński T. Miłość Anahity // Echo Polskie. 1916. nr 5. S. 12.

Miciński T. Mowa Tadeusza Micińskiego na wiecu Tatarów // Ilustrowany Kurier Codzienny. 1917. Nr 159.

Miciński T. Wita. Warszawa, 1930. S. 143.

Miciński T. Xiądz Faust / oprac., przypisy i posłowie W. Gutowski. Kraków, 2008, s. 125.

Miciński T. Zmierzch półksiężyca [część I] // Świat. 1913. Nr 8.

Miciński T. Zmierzch półksiężyca [część II] // Świat. 1913. Nr 9.

Nowakowska E. Przekłady gazali Dżalaluddina Rumiego na tle twórczości Tadeusza Micińskiego // Studia o Tadeuszu Micińskim / pod red. M. Podrazy-Kwiatkowskiej. Kraków, 1979.

Reychman J. Historia Turcji. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1973. Rozdz. 8 i 9.

Słowacki J. Beniowski. Poema / oprac. A. Kowalczykowa. Wrocław 1996. S. 187.

Wieczorkiewicz P. Rząd Tymczasowy. Przewrót październikowy // Bazylow L. Historia Rosji, wydanie czwarte, poprawione i uzupełnione / Tekst obejmujący lata 1917–1991 napisał P. Wieczorkiewicz. Wrocław, 2010. S. 383–387.

Wituch T. Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878–1923. Warszawa, 1980. S. 238–244.

Zapomniane teksty Micińskiego // Ruch Literacki, 1989. Z. 4–5. S. 390.

Татар энциклопедия сүзлеге. Казан. 2002.

Мәкалә 2015 елда гуманитар фәннәр үсешенең милли программасы проектының бер өлешен тәшкил итә. «Naukowa edycja krytyczna pism rozproszonych Tadeusza Micińskiego w czterech tomach: eseje, liryka, publicystyka» (grant 1aH 15 0322 83, moduł Tradycja 1.a).

Марцин Байко,
Белосток университеты, Польша